

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति, २०७७

निर्वाचन आयोग, नेपाल

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति, २०७७

१. पृष्ठभूमि

निर्वाचन प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिक व्यवस्थाको आधारस्तम्भ हो । सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताले बालिग मताधिकारको प्रयोग गरी लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था स्थापना तथा संस्थागत गर्ने कार्य निर्वाचनको माध्यमबाट नै गर्ने गर्दछन् । नेपालमा निर्वाचनको समग्र पक्षलाई व्यवस्थापन, सञ्चालन, रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण गर्न संवैधानिक निकायका रूपमा निर्वाचन आयोगको व्यवस्था गरिएको छ । निर्वाचन आयोगको दीर्घकालीन सोच “स्वच्छ, स्वतन्त्र, निष्पक्ष, विश्वसनीय एवम् मितव्ययी निर्वाचन” रहेको छ । यसका निमित्त निर्वाचनका सबै विधि, प्रक्रिया र चरणमा लैङ्गिक एवम् समावेशी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्दै जानु पर्ने हुन्छ ।

आयोगले सबै नागरिकहरूलाई मताधिकारको निर्वाध उपयोग गर्ने अवसर प्रदान गरी लोकतन्त्रको सुदृढीकरण र सुशासन प्रवर्द्धनमा योगदान पुर्याउने लक्ष्य लिएको छ । यसको लागि निर्वाचनमा नागरिकहरूको सहभागिता तथा सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहकार्य अभिवृद्धि गर्न विशेष ध्यान दिई निर्वाचन प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीतालाई नीतिगत एवम् कार्यगत रूपमा समावेश गरिनु पर्दछ । लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीतामा आधारित स्वच्छ, स्वतन्त्र, निष्पक्ष, विश्वसनीय र मितव्ययी निर्वाचनले शासन व्यवस्थालाई जनमुखी र उत्तरदायी बनाउन सदैव सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैले आयोगबाट निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशी विषयमा भएका संवैधानिक व्यवस्था, निर्वाचन सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्था, मुलुकी देवानी संहिता, पन्ध्रौ योजना लगायत विभिन्न आवधिक योजनाहरूमा समावेश भएका लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तीकरण र समावेशीकरण सम्बन्धी नीतिहरू, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनबाट सृजना भएका दायित्वहरू, दिगो विकासको लक्ष्य ,

सम्बत २०७४ सालमा सम्पन्न सबै तहका निर्वाचनबाट प्राप्त सिकाइ तथा उपलब्धि, आयोगको पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना र आयोगको विद्यमान लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० को समेत समीक्षा गरी यो निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति, २०७७ तर्जुमा गरिएको छ ।

२. तिगतका प्रयासहरू

२.१ सम्बत् २००८ देखि २०१५ सम्म

नेपाल सरकार वैधानिक कानून २००४ नेपालको पहिलो संविधान हो । यस संविधानले उमेर पुगेका सबैले भोट गर्न पाउने समान हकको व्यवस्था गरी बालिग मताधिकारको अवधारणालाई मान्यता प्रदान गरेको थियो । यसै अनुसार नेपालमा निर्वाचनको सुरुवात सम्बत् २००४ सालको स्थानीय निर्वाचनबाट भएको मानिन्छ । नेपाल अन्तरिम शासन विधान २००७ मा निर्वाचनको निमित्त मताधिकारीहरूको नामावली तयार गर्दा धर्म, जाति, वर्ण, लिङ्ग इत्यादिको आधारमा कुनै भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सम्बत् २००७ सालको परिवर्तन र प्रजातन्त्र प्राप्तपछि सम्बत् २०१० भाद्र १७ मा सम्पन्न भएको काठमाण्डौ म्युनिसिपालिटीको निर्वाचनबाट मात्र नेपाली महिलाले मतदान गर्ने र उम्मेदवार हुने अधिकार प्राप्त गरेका थिए । यस अवधिमा लैङ्गिक तथा समावेशी अवधारणाको शुरुवातसम्म भएको भए तापनि त्यसको लागि संवैधानिक, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था भने हुन सकेको थिएन । यस निर्वाचनमा महिला प्रतिनिधि समेत निर्वाचित भएका थिए । सम्बत् २०१५ सालमा भएको संसदीय आमनिर्वाचनबाट गठित पहिलो जननिर्वाचित सरकारमा १ जना महिलाको प्रतिनिधित्व रहेको थियो ।

२.२ सम्बत् २०१५ देखि २०४६ सम्म

यस अवधिको प्रारम्भमा मतदान गर्दा सकभर जनाना र मर्दाना मतदाताहरूको छुट्टाछुट्टै लाम लगाई मत दिने ठाउँभित्र पस्न भिन्न-भिन्न खण्ड बनाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । गाउँ

पञ्चायत ऐन, २०२० र गाउँ पञ्चायत (निर्वाचन) नियमावली, २०२० जारी भई निर्वाचन प्रक्रियामा व्यापक सुधार गरी मतदाताको गोप्य मतदान गर्न पाउने अधिकारलाई सुनिश्चितता प्रदान गर्दै निर्वाचन प्रक्रियासँग जोडिएका अन्य आवश्यक व्यवस्थाहरू पनि निर्वाचनमा अवलम्बन गरिएका थिए ।

अञ्चल पञ्चायत ऐन, २०१९ जारी भएपछि प्रत्येक अञ्चलमा गठन हुने अञ्चल सभामा अञ्चलभित्रका जिल्ला पञ्चायतका सदस्यहरू स्वतः सदस्य बन्ने व्यवस्था गरियो । साथै अञ्चल सभामा अञ्चल स्तरीय महिला संगठनबाट तीन जना, किसान संगठनबाट चार जना, युवक संगठनबाट चार जना, मजदुर संगठनबाट दुई जना र भूतपूर्व सैनिक संगठनबाट दुई जना छानिएर गएका व्यक्तिहरू पनि सदस्य हुने र कम्तीमा शास्त्री वा व्याचलर्स डिग्री प्राप्त गरेका व्यक्तिहरू मध्येबाट चार जनालाई पनि अञ्चल पञ्चायतले मनोनीत गर्ने व्यवस्था गरी समावेशीतालाई सम्बोधन गर्ने प्रयास गरिएको थियो ।

राष्ट्रिय पञ्चायतमा गाउँफर्क राष्ट्रिय अभियान समितिले मनोनीत गर्दा महिला सदस्य निर्वाचन भए नभएको हेरी एक जना महिला सदस्य मनोनीत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको थियो । त्यसैगरी नेपाल किसान संगठनबाट चार जना, नेपाल युवक संगठनबाट चार जना, नेपाल महिला संगठनबाट तीन जना, नेपाल मजदुर संगठनबाट दुई जना, नेपाल भूतपूर्व सैनिक संगठनबाट दुई जना गरी जम्मा पन्ध्र जना मनोनीत हुने व्यवस्थाले राष्ट्रिय पञ्चायतमा पनि समावेशीता आधारमा प्रतिनिधित्व गराउने प्रयास भएको देखिन्छ ।

२.३ सम्वत् २०४७ देखि २०६२ सम्म

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा प्रतिनिधि सभाको लागि हुने निर्वाचनमा प्रत्येक राजनीतिक संगठन वा दलका उम्मेदवारहरू मध्ये कम्तीमा पाँच प्रतिशत महिला उम्मेदवार हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो । त्यसैगरी राष्ट्रिय सभा सदस्य निर्वाचनमा कम्तीमा तीन जना महिला निर्वाचित गर्नु पर्ने

व्यवस्था रहेको थियो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रस्तावनामा आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि साधनको परिचालन, विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा समान वितरणमा सामाजिक समानता ल्याउने कार्यमा जनजाति, आदिवासी, दलित र सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिकोणले पिछडिएका वर्ग समेतका समग्र जनताको सहभागितामा अभिवृद्धि गर्दै विकास प्रक्रियालाई संस्थागत गर्ने कुरा उल्लेख गरी लैङ्गिक तथा समावेशी प्रतिनिधित्वलाई बढावा दिने प्रयास गरियो । यसबाट गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको वडा समितिहरूमा कम्तीमा एक जना महिलाको अनिवार्य प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गरिएको थियो ।

स्थानीय निकायमा महिला तथा समावेशी समूहको प्रतिनिधित्व गराउने सन्दर्भमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा विशेष व्यवस्था गरियो । यस अनुसार गाउँ परिषद्मा गाउँ विकास क्षेत्रभित्रका एक जना महिला सहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासी मध्ये गाउँ परिषद्मा प्रतिनिधित्व हुन नसकेका गाउँ परिषद्को सदस्यको लागि चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरू मध्येबाट गाउँ परिषद्द्वारा मनोनीत छ जना व्यक्तिहरू सदस्य रहने व्यवस्था भयो । त्यसैगरी नगर परिषद्मा नगरपालिका क्षेत्रभित्रका महिला सहित समाजसेवी, आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासी मध्ये नगर परिषद्मा प्रतिनिधित्व हुन नसकेका वर्गका नगर परिषद्को सदस्यको लागि चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरू मध्येबाट नगर परिषद्द्वारा मनोनीत कम्तीमा छ जना र बढीमा बीस जना व्यक्तिहरू रहने साथै यसरी मनोनीत हुने व्यक्तिहरू मध्ये कम्तीमा चालीस प्रतिशत महिला हुनुपर्ने व्यवस्था गरियो ।

जिल्ला परिषद्मा जिल्लाभित्रका एकजना महिला सहित समाजसेवी आर्थिक तथा सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका जाति, जनजाति, दलित तथा आदिवासी मध्ये जिल्ला परिषद्मा प्रतिनिधित्व हुन नसकेका जिल्ला परिषद्को सदस्यको लागि

चाहिने योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूमध्येबाट जिल्ला परिषद्द्वारा मनोनीत छ जना व्यक्तिहरू सदस्य रहने व्यवस्था गरी लैङ्गिक तथा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तलाई व्यावहारिक रूप दिने प्रयास गरियो । सम्वत् २०५४ सालमा सम्पन्न स्थानीय निकायको निर्वाचनबाट करिब २७ प्रतिशत महिलाहरूको प्रतिनिधित्व भएको देखिन्छ । दशौं पञ्चवर्षीय योजनाले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणालाई अन्तर सम्बन्धित विषयका रूपमा स्वीकार गरेपछि, यसमा व्यापकता आएको पाईन्छ ।

२.८ सम्वत् २०६३ देखि २०७२ सम्म

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय तथा लैङ्गिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनर्संरचना गर्ने संकल्प व्यक्त गरिएको र समानुपातिक समावेशीताको सिद्धान्तलाई अङ्गिकार गर्दै राज्यका सबै संरचनामा समानुपातिक प्रतिनिधित्वका लागि आरक्षणको समेत व्यवस्था गरिएको थियो । सम्वत् २०६४ सालमा सम्पन्न संविधानसभा सदस्य निर्वाचनमा राजनीतिक दलले समानुपातिक सूची निर्वाचन आयोगमा पेश गर्दा पचास प्रतिशत महिलाको उम्मेदवारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरियो । परिणामस्वरूप संविधान सभा सदस्य निर्वाचनमा तेत्तीस प्रतिशत महिला प्रतिनिधि निर्वाचित भएका थिए ।

आयोगले संविधान सभा सदस्य निर्वाचन, २०६४ को सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा जनशक्ति परिचालन गर्दा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने नीति अख्तियार गरेको थियो । सो निर्वाचनमा निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षाका सामग्रीहरू लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी ढङ्गले तर्जुमा गरी प्रकाशन तथा प्रसारण गरिएको थियो । अर्को संविधान सभा सदस्य निर्वाचन, २०७० मा समेत सम्वत् २०६४ सालमा सम्पन्न संविधान सभा सदस्य निर्वाचनको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइएको थियो । यसै अनुरूप निर्वाचन आयोगले

पहिलो पटक लैङ्गिक तथा समावेशी समूहको निर्वाचन र राजनीतिमा सहभागिता अभिवृद्धि गरी क्षमता विकास गर्नका लागि लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरेको थियो । सम्वत् २०७० सालमा भएको अर्को संविधान सभा सदस्य निर्वाचनबाट गठित संविधान सभाले सम्वत् २०७२ सालमा नेपालको संविधान जारी गरे पश्चात संविधानको कार्यान्वयनका लागि सम्वत् २०७४ सालमा संघीय संरचना अनुरूप संघीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न भएका थिए । संविधान बमोजिम सम्पन्न निर्वाचनका सबै प्रक्रियाहरूमा आयोगबाट महिला तथा समावेशी समूहको सहभागितालाई प्राथमिकता दिई निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिएको थियो । लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा राज्यका तीन तहमा महिलाको राजनीतिक सहभागिता उत्साहजनक रहनु र राष्ट्रिय महिला आयोगको संवैधानिक अधिकार सहित क्षेत्राधिकारमा पनि वृद्धि हुनु यस अवधिमा भएको उल्लेख्य उपलब्धिको रूपमा रहेको छ ।

३. वर्तमान स्थिति

नेपालको संविधानले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्याभूत गर्दै सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने, कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने, सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै नागरिक प्रति भेदभाव नगरिने तर सामाजिक वा साँस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारू, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, गर्भावस्थाका व्यक्ति अशक्त वा असहाय, पिछडिएको क्षेत्र र आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि संघीय कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने कुरा स्पष्ट गरेको छ । त्यसैगरी महिला, दलित, अल्पसङ्ख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति

लगायत लक्षित वर्ग, क्षेत्र, जातजाति र समुदायका नागरिकहरूलाई राज्यका सबै निकायमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक प्रदान गरेको छ ।

सम्बत् २०७० सालमा भएको अर्को संविधान सभा सदस्य निर्वाचनबाट गठित संविधान सभाले सम्बत् २०७२ सालमा जारी गरेको नेपालको संविधानको कार्यान्वयनका लागि सम्बत् २०७४ सालमा सबै तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न भएका थिए । निर्वाचनका सबै प्रक्रियाहरूमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागितालाई प्राथमिकता दिई सम्बत् २०७४ सालमा सम्पन्न तीनै तहका निर्वाचनमा संविधान तथा निर्वाचन कानूनमा व्यवस्था भए अनुरूप महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसङ्ख्यक समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको संघीय संसद, प्रदेश सभा र स्थानीय तहको व्यवस्थापिका बनेको छ । लैङ्गिक तथा समावेशी दृष्टिले स्थानीय तह, प्रदेशसभा, प्रतिनिधिसभा, राष्ट्रियसभा, राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको निर्वाचन सम्बन्धी विद्यमान संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्थाहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

- ३.१ राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको निर्वाचन फरक फरक लिङ्ग वा समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी गर्नुपर्ने,
- ३.२ प्रतिनिधिसभाका लागि सम्पूर्ण देशलाई एक निर्वाचन क्षेत्र मानी राजनीतिक दललाई मत दिने समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम निर्वाचित हुने ११० सदस्यमा राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिँदा जनसङ्ख्याको आधारमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारू, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र समेतबाट बन्दसूचीका आधारमा संघीय कानून बमोजिम प्रतिनिधित्व गराउने र यसरी उम्मेदवारी दिँदा भूगोल र प्रादेशिक सन्तुलनलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने,

- ३.३ प्रतिनिधिसभा तथा प्रदेशसभामा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम निर्वाचित हुने पदमा राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिंदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको समेत प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- ३.४ संघीय संसद तथा प्रदेशसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने प्रत्येक राजनीतिक दलबाट निर्वाचित कूल सदस्य सङ्ख्याको कम्तीमा एक तिहाई सदस्य महिला हुनुपर्ने,
- ३.५ राष्ट्रियसभा सदस्यका लागि प्रत्येक प्रदेशबाट कम्तीमा तीन जना महिला, एक जना दलित र एक जना अपाङ्गता भएका व्यक्ति वा अल्पसङ्ख्यक सहित आठ जना गरी निर्वाचित छपन्न जना र नेपाल सरकारको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट मनोनीत तीन जना मध्ये कम्तीमा एक जना महिला हुनुपर्ने,
- ३.६ प्रतिनिधिसभा तथा प्रदेशसभाको सभामुख र उपसभामुख मध्ये एक एक जना महिला र प्रतिनिधिसभा तथा प्रदेशसभाको सभामुख र उपसभामुखमा फरक फरक दलबाट प्रतिनिधित्व हुनुपर्ने,
- ३.७ राष्ट्रियसभाको अध्यक्ष र उपाध्यक्ष मध्ये एक जना महिला हुने गरी निर्वाचित हुनुपर्ने,
- ३.८ प्रदेशसभाको लागि सात वटा प्रदेशका दुईसय बीस सदस्य पदमा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली बमोजिम हुने निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारी दिंदा जनसङ्ख्याको आधारमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, खस आर्य, मधेशी, थारू, मुस्लिम, पिछडिएको क्षेत्र, अल्पसङ्ख्यक समुदाय समेतबाट बन्दसूचीका आधारमा संघीय कानून बमोजिम प्रतिनिधित्व गराउने र यसरी उम्मेदवारी दिंदा सम्बन्धित प्रदेशको भौगोलिक सन्तुलनलाई समेत ध्यान दिनुपर्ने,
- ३.९ प्रतिनिधिसभा तथा प्रदेशसभा सदस्यको समानुपातिक निर्वाचनका लागि राजनीतिक दलले उम्मेदवारको बन्दसूची

तयार गर्दा कूल उम्मेदवारको कम्तीमा पचास प्रतिशत महिलाको नाम समावेश गर्नुपर्ने, अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई समेत समावेश गर्नुपर्ने, प्रत्येक समावेशी आधारमा समावेश गरिएका उम्मेदवार छुट्टिने गरी तोकिएको ढाँचामा त्यस्तो बन्दसूची पेश गर्नुपर्ने,

- ३.१० प्रतिनिधिसभा तथा प्रदेशसभामा दलले प्राप्त गर्ने सिट सङ्ख्या निर्धारण गरेपछि आयोगले त्यस्तो दलको तर्फबाट संघीय संसद तथा प्रदेशसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने कूल सदस्य सङ्ख्याको कम्तीमा एक तिहाई महिलाको प्रतिनिधित्व हुने गरी समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली तर्फबाट निर्वाचित गर्नुपर्ने महिलाको सङ्ख्या यकिन गरी सम्बन्धित दललाई जानकारी गराउनु पर्ने,
- ३.११ पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीतर्फ महिला, दलित तथा अल्पसङ्ख्यक समुदाय वा आर्थिक रूपले विपन्न उम्मेदवारको हकमा धरौटी रकममा पचास प्रतिशत छुट हुने,
- ३.१२ समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीतर्फ निर्धारण गरिएको कूल सदस्य सङ्ख्याको दश प्रतिशत भन्दा कम सिट प्राप्त गर्ने दलले कम्तीमा एक तिहाई महिला निर्वाचित हुने गरी यथासंभव अन्य समावेशी आधार समेत मिलाई निर्वाचित हुने उम्मेदवारको सूची पठाउनु पर्ने,
- ३.१३ गाउँसभाका सदस्यहरूले आफू मध्येबाट निर्वाचित गरेका चार जना महिला सदस्य र दलित तथा अल्पसङ्ख्यक समुदायबाट गाउँसभाले निर्वाचित गरेका दुई जना सदस्य समेत गाउँ कार्यपालिकाको सदस्य हुने,
- ३.१४ नगरसभाका सदस्यहरूले आफू मध्येबाट निर्वाचित गरेका पाँच जना महिला सदस्य र दलित वा अल्पसङ्ख्यक समुदायबाट नगरसभाले निर्वाचित गरेका तीन जना सदस्य समेत नगर कार्यपालिकाको सदस्य हुने,

- ३.१५ जिल्ला सभाले एक जना प्रमुख, एकजना उपप्रमुख, कम्तीमा तीन जना महिला र कम्तीमा एकजना दलित वा अल्पसङ्ख्यक सहित बढीमा नौ जना सदस्य रहेको जिल्ला समन्वय समितिको निर्वाचन गर्ने,
- ३.१६ गाउँसभामा गाउँ कार्यपालिकाको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वडाअध्यक्ष र प्रत्येक वडाबाट निर्वाचित चार जना सदस्य तथा दलित वा अल्पसङ्ख्यक समुदायबाट निर्वाचित गाउँ कार्यपालिकाका सदस्य रहने,
- ३.१७ नगरसभामा नगर कार्यपालिकाको प्रमुख, उपप्रमुख, वडाअध्यक्ष र प्रत्येक वडाबाट निर्वाचित चार जना सदस्य तथा दलित वा अल्पसङ्ख्यक समुदायबाट निर्वाचित नगर कार्यपालिकाका सदस्य रहने,
- ३.१८ गाउँसभा र नगरसभामा प्रत्येक वडाबाट कम्तीमा दुई जना महिलाको प्रतिनिधित्व हुने,
- ३.१९ गाउँपालिका वा नगरपालिकाको वडा समितिमा एक जना दलित महिला सहित दुई जना महिला वडा सदस्य र दुई जना वडा सदस्यको निर्वाचनमा सबै भन्दा बढी मत ल्याउने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली अपनाइने,
- ३.२० आयोगले निर्वाचन सम्बन्धी नीति निर्धारण, कार्यक्रम सञ्चालन, कर्मचारी व्यवस्थापन, अनुगमन वा पर्यवेक्षण गर्दा गराउँदा लैङ्गिकमैत्री र समावेशी सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- ३.२१ राजनीतिक दलहरूले विधान बमोजिम निर्वाचन, मनोनयन वा नियुक्ति गर्दा सामाजिक विविधता प्रतिविम्बित हुने गरी दलको संगठन संरचना तथा समितिहरूमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने र दलका सबै तहको समितिमा कम्तीमा एक तिहाई महिला सदस्य हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने,

- ३.२२ सबै किसिमका सामाजिक भेदभाव, हिंसा, छुवाछूत वा विभेदको अन्त्य गरी समतामूलक समाजको निर्माण गर्न योगदान पुऱ्याउनु राजनीतिक दलको काम, कर्तव्य र अधिकार हुने,
- ३.२३ राजनीतिक दलहरूले स्थानीय तहको निर्वाचनमा अध्यक्ष र उपाध्यक्ष, प्रमुख र उपप्रमुख तथा जिल्ला समन्वय समितिको प्रमुख र उपप्रमुख मध्ये पचास प्रतिशत महिला उम्मेदवार रहने गरी मनोनयनपत्र पेश गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने,
- ३.२४ सन् २०३० सम्ममा संघीय संसदमा महिलाहरूको प्रतिनिधित्व बढाएर ४० प्रतिशत, प्रदेश सभामा ४० प्रतिशत र स्थानीय तहमा ४२ प्रतिशत पुऱ्याउने परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरेकोले सो अनुसार व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

४. समस्या, चुनौती र अवसर

४.१ समस्या

निर्वाचनलाई लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी बनाउने सम्बन्धमा देखिएका समस्याहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :-

- ४.१.१ परम्परागत सामाजिक संरचना, लैङ्गिक विभेद, जातीय विभेद, वर्गीय अन्तर, सामाजिक दृष्टिकोण, मूल्य मान्यता, सोच र धारणा आदिका कारण निर्वाचनमा महिला तथा लक्षित वर्गको सहभागिता उल्लेख्य नहुनु,
- ४.१.२ निर्वाचनका सबै प्रक्रिया र चरणमा महिला तथा लक्षित वर्ग र समुदायको सहभागिता एवम् नेतृत्व स्थापित गर्न नसक्नु,
- ४.१.३ सामाजिक संरचना, जनसाङ्ख्यिक वितरण र जातीय विभेदका कारण स्थानीय तहको निर्वाचनमा दलित

महिला वडा सदस्य पदमा उम्मेदवार मनोनयन दर्ता नभई रिक्त रहनु,

- ४.१.४ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन प्रक्रियामा लैङ्गिकता तथा समावेशीकरणका लागि संस्थागत एवम् कार्यगत प्रयासहरू अपर्याप्त हुनु,
- ४.१.५ महिला एवम् लक्षित वर्ग र समुदाय समक्ष लैङ्गिक तथा समावेशी विषयहरूको समन्वयात्मक पहुँच पुऱ्याउन नसक्नु,
- ४.१.६ निर्वाचनमा लैङ्गिकता तथा समावेशीकरणलाई सम्बोधन गर्न आयोग र अन्य निकाय एवम् संघ संस्था बीच समन्वय र अन्तरसम्बन्ध प्रभावकारी नहुनु,
- ४.१.७ निर्वाचन सम्बन्धी तथ्याङ्क, अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन प्रणालीमा लैङ्गिक र समावेशी विषय समावेश गर्न नसक्नु,
- ४.१.८ राजनीतिक दलहरूले लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूलाई सम्बोधन गरी महिला तथा समावेशी समूहबाट दलको विभिन्न विषयगत, क्षेत्रगत वा तहगत समितिहरूमा नेतृत्व गराई उनीहरूको क्षमता विकास गर्ने विषयलाई आत्मसात गर्न नसक्नु,
- ४.१.९ निर्वाचनका चरण र प्रक्रियाहरूमा लैङ्गिक संवेदनशील तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार एवम् अन्य सामग्रीहरूको कमी हुनु,
- ४.१.१० महिला, लक्षित वर्ग तथा समुदाय बीचको आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक अन्तर उच्च रहेकोले स्रोत साधनमा न्यायोचित पहुँच पुऱ्याउन कठिन हुनु,
- ४.१.११ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणका लागि आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभाव हुनु ।

8.2 चुनौती

निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनलाई लैङ्गिकमैत्री तथा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त अनुरूप व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन देहाय बमोजिमका चुनौती रहेका छन् :-

- ४.२.१ पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, जातजाति र समुदायलाई संवैधानिक एवम् कानूनी व्यवस्था अनुसार लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणको सिद्धान्त बमोजिम सशक्तीकरण गर्नु,
- ४.२.२ निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै प्रक्रिया र चरणमा महिला तथा लक्षित समूहको सहभागिता र प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नु,
- ४.२.३ निर्वाचन व्यवस्थापनमा राज्यका सबै तह, क्षेत्र र निकायमा लैङ्गिक एवम् समावेशी दृष्टिकोणलाई मूल प्रवाहीकरण गरी महिला तथा लक्षित वर्गको प्रतिनिधित्व, सहभागिता, स्वामित्व र नेतृत्व संस्थागत गर्नु,
- ४.२.४ निर्वाचन आयोग, राजनीतिक दल र निर्वाचन सरोकारवालाहरू बीच लैङ्गिक तथा समावेशीताको अवधारणामा साझा दृष्टिकोण कायम गर्नु,
- ४.२.५ निर्वाचन आयोग, राज्यका विभिन्न तह र निकाय, राजनीतिक दल तथा निर्वाचन सरोकारवालाहरू बीच लैङ्गिक तथा समावेशी नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा समाञ्जस्यता, परिपूरकता र समन्वय कायम गर्नु,
- ४.२.६ निर्वाचन खर्चमा सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अवलम्बन गरी महिला तथा समावेशी समूहका लागि राज्य कोषबाट निर्वाचन खर्च उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्नु,

- ४.२.७ कानूनी रूपमा नै बाध्यात्मक गरिएको अवस्थामा बाहेक जनसङ्ख्याको आधारमा स्वस्फुर्त रूपमा महिला तथा समावेशी समूहबाट प्रतिनिधित्व गराउनु,
- ४.२.८ महिला तथा समावेशी समूहका व्यक्तिलाई आफ्नो प्रतिनिधित्वको सवालमा सामूहिक सौदाबाजी गर्न सक्ने गरी सशक्तीकरण गराउनु,
- ४.२.९ राजनीतिक दलको संगठनात्मक संरचना अनुसार सबै तहका समितिमा कम्तीमा एक तिहाई महिला सदस्यको प्रतिनिधित्व गराउनु ।

8.3 अक्सर

नेपालको संविधानले अङ्गिकार गरेको लैङ्गिक तथा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त एवम् निर्वाचन सम्बन्धी कानूनले निर्दिष्ट गरेका लैङ्गिक तथा समावेशी व्यवस्थाले निर्वाचन प्रक्रियालाई लैङ्गिक समानतामूलक तथा समावेशी बनाउन मार्ग प्रशस्त गरेको छ । निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न देहाय बमोजिमका अवसरहरू रहेका छन् :-

- ४.३.१ संविधानले व्यवस्था गरे बमोजिम महिला तथा विभिन्न वर्ग, क्षेत्र, जातजाति र समुदायका नागरिकलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागी हुन पाउने अधिकारलाई उपयोग गर्नु,
- ४.३.२ संविधान तथा प्रचलित निर्वाचन कानूनले व्यवस्था गरेको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका विभिन्न निर्वाचित पदमा लैङ्गिक तथा समावेशी प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्नु,
- ४.३.३ महिला तथा विभिन्न लक्षित वर्ग, क्षेत्र, जातजाति एवम् समुदायका नागरिकमा आफ्नो हक अधिकारका बारेमा सचेत भै निर्वाचनमा सहभागी एवम् प्रतिस्पर्धी हुने क्षमता बढ्दै जानु,

- ४.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी एवम् उपलब्धिमूलक बनाउन विभिन्न संवैधानिक आयोगबाट नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा भई कार्यान्वयनको वातावरण बन्दै जानु,
- ४.३.५ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूको सम्बोधन गर्न सरोकारवालाहरू बीच समन्वय, सहकार्य र साभेदारी बढ्दै जानु,
- ४.३.६ सामाजिक दृष्टिकोण, मूल्य, मान्यता, सोच, धारणा र व्यवहारमा क्रमशः सकारात्मक परिवर्तनका साथै निर्वाचनका विभिन्न चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक तथा समावेशीताका सवाल सम्बोधन गर्न सहज हुँदै जानु,
- ४.३.७ निर्वाचन सम्बन्धी लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूमा विभिन्न आयोग लगायत आपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला तथा अन्य समावेशी समूहका संघ संस्थासँग सहकार्य गर्ने वातावरण बन्दै जानु,
- ४.३.८ निर्वाचन सम्बन्धी लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूमा विभिन्न प्रशिक्षण केन्द्रहरू मार्फत सचेतना र सशक्तीकरणका लागि प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न सकिने अवसर वृद्धि हुँदै जानु,
- ४.३.९ स्थानीय तहको वडा समिति तथा कार्यपालिका र जिल्ला समन्वय समितिमा महिला तथा समावेशी समूहको प्रतिनिधित्व कानूनतः सुनिश्चित भएकाले स्थानीय तहबाट नै नीति निर्माण र राज्य सञ्चालनमा महिला तथा समावेशी समूहको नेतृत्व विकास गर्नु,
- ४.३.१० दिगो विकासको लक्ष्यमा नेपालले सन् २०३० सम्ममा स्थानीय तहमा ४२ प्रतिशत, प्रदेश सभामा ४० प्रतिशत र संघीय संसदमा ४० प्रतिशत महिला सहभागिता पुऱ्याउने लक्ष्य तय गर्नु ।

५. नीतिको आवश्यकता

संविधानले लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्ने संकल्प र प्रतिबद्धता सहित महिलाहरूलाई राज्यका सबै निकायमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने अधिकारलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक र प्रशासनिक रूपले पछाडि परेका विभिन्न लक्षित वर्गहरू दलित, आदिवासी जनजाती, मधेशी, थारू, मुस्लिम समुदाय, अल्पसङ्ख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक, पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक, आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्य आदिलाई राज्यका निकायमा सहभागी हुन पाउने हकलाई निर्वाचनको माध्यमबाट कार्यान्वयनमा लैजान आवश्यक देखिन्छ । शासन प्रणालीलाई लैङ्गिक समानता तथा समावेशी सिद्धान्तको आधारमा प्रतिनिधिमूलक बनाउन मुलुकको बहुलतायुक्त सामाजिक स्वरूपलाई अवसरको रूपमा ग्रहण गरी निर्वाचनमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई प्रमुख माध्यमको रूपमा अंगिकार गर्नु पर्ने आवश्यकता टड्कारो बन्दै गएको छ ।

संविधान बमोजिम निर्वाचनका सबै चरण तथा प्रक्रियामा महिला तथा लक्षित समावेशी समूहको सहभागिता वृद्धि गरी सेवा सुविधा र अवसरमा न्यायोचित पहुँच पुऱ्याउन निर्वाचित हुने निकायहरूमा महिला सहभागिता बढाउने कुरालाई दृष्टिगत गरी आयोगले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लाई मूल आधार मानी आयोगको लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो । सम्वत् २०७० सालमा सम्पन्न भएको अर्को संविधान सभा सदस्य निर्वाचनमा समानुपातिक प्रतिनिधित्व प्रणाली समेतबाट संविधानसभामा महिलाको सहभागिता करिब ३३ प्रतिशत पुग्यो भने अन्य लक्षित वर्गको समेत उल्लेखनीय प्रतिनिधित्व रह्यो । यसरी संविधान तथा निर्वाचन सम्बन्धी कानूनहरूमा भएको व्यवस्था बमोजिम आयोगले सम्वत् २०७४ सालमा सम्पन्न गरेको स्थानीय तह, प्रदेश सभा सदस्य, प्रतिनिधि सभा सदस्य, राष्ट्रिय सभा सदस्य,

राष्ट्रपति तथा उपराष्ट्रपति निर्वाचनको परिणाम अनुसार स्थानीय तहमा ४०.७५ प्रतिशत, प्रदेश सभामा ३४.४० प्रतिशत, प्रतिनिधिसभामा ३३.५३ प्रतिशत र राष्ट्रियसभामा ३७.३० प्रतिशत महिला तथा समावेशी समूहको प्रतिनिधित्व रहेको छ । सामाजिक समावेशी दृष्टिकोणले हेर्दा मधेशी र दलितको प्रतिनिधित्व स्थानीय तहमा क्रमशः १६ प्रतिशत र २४ प्रतिशत, प्रदेश सभामा क्रमशः १८ प्रतिशत र ६ प्रतिशत, प्रतिनिधि सभामा क्रमशः १७ प्रतिशत र ७ प्रतिशत तथा राष्ट्रिय सभामा क्रमशः ८ प्रतिशत र १२ प्रतिशत रहेको छ ।

सम्बन्ध २०७२ सालमा जारी भएको नेपालको संविधान, सोको आधारमा तर्जुमा भएका निर्वाचन सम्बन्धी ऐन, नियम तथा निर्वाचनबाट प्राप्त भएका उपलब्धि समेतलाई दृष्टिगत गर्दा बाध्यकारी अवस्थामा बाहेक महिला र समावेशी समूहको प्रभावकारी प्रतिनिधित्व हुन नसकेकोले विद्यमान लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० मा समयानुकूल परिमार्जन गर्न आवश्यक देखिएको छ । संविधानले समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा महिला तथा लक्षित वर्गलाई राज्यका निकायमा सहभागी हुने हक प्रदान गरेको र आयोगको तेस्रो पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजनामा निर्वाचनका सबै चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीता अभिवृद्धि गरिने कार्यनीति रहेको छ । आयोगको विद्यमान लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीतिको परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्ने क्रियाकलाप समेत रणनीतिमा समावेश गरिएको सन्दर्भमा देहायका विषयको सम्बोधनका लागि निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति आवश्यक भएको छ :-

५.१ नेपालको संविधानले अङ्गिकार गरेको शासन व्यवस्थामा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने राज्यको राजनीतिक उद्देश्य प्राप्तमा सहयोग पुऱ्याउन,

५.२ मुलुकको संघीय शासन व्यवस्थाको ढाँचा, मौलिक हक अधिकार, निर्वाचन सम्बन्धी संवैधानिक एवम् कानूनी

व्यवस्था, निर्वाचन सम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यता, मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि एवम् नेपालले जनाएका अन्य दस्तावेजप्रतिको प्रतिवद्धता तथा दिगो विकासको लक्ष्यसँग लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिलाई आवद्ध गर्न,

- ५.३ निर्वाचन सम्बन्धी नीति, कानून, योजना, बजेट, कार्यक्रम, सेवा प्रवाह एवम् निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका सबै चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई सम्बोधन गर्न,
- ५.४ निर्वाचन चक्रका सबै चरणमा लैङ्गिक तथा समावेशी सवाललाई योजनावद्ध रूपमा मूल प्रवाहीकरण गरी नीतिगत एवम् कार्यगत परिपूरकता र सामाञ्जस्यता कायम गरी निर्णायक तहमा महिला तथा अन्य समावेशी समूहको नेतृत्व स्थापित गर्न,
- ५.५ राजनीतिक दल एवम् निर्वाचनका सरोकारवालाबाट हुने निर्वाचन सम्बन्धी क्रियाकलापमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणको आन्तरिकीकरणमा सहजीकरण एवम् मार्ग निर्देश गर्न ।

६. संगठनात्मक प्रतिवद्धता

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आयोगले देहाय बमोजिमको प्रतिवद्धता जनाएको छ :-

६.१ समानता प्रवर्द्धन

लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री एवम् समावेशी कार्यस्थल, कार्यशैली र कार्य प्राथमिकताको वातावरणलाई ध्यान दिनेछ । लैङ्गिकता तथा समावेशीकरणलाई प्रवर्द्धन गर्न महिला, जेष्ठ नागरिक, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यौनिक अल्पसङ्ख्यक, अन्य सीमान्तकृत समुदायको कार्यस्थलमा समान पहुँचको सुनिश्चितता प्रदान

गर्नेछ । साथै निर्वाचनका सबै चरण र प्रक्रियाहरूमा कर्मचारी नियुक्ति, तालिम, स्वयंसेवक तथा पर्यवेक्षक छुनौट र परिचालन आदिमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई प्रवर्द्धन गर्नेछ ।

६.२ लैङ्गिकतामा आधारित विभेदको अन्त्य

निर्वाचनको अवधिमा हुने लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा न्यूनीकरणका लागि आयोग सबै वर्ग, क्षेत्र, जातजाति, समुदाय र आर्थिक, सामाजिक हैसियतका कारण पछाडि परेका महिलाको संरक्षण, विकास, सशक्तीकरण, अवसर र पहुँचको निमित्त क्रियाशील रहनेछ ।

६.३ मूलप्रवाहीकरण

लैङ्गिक समानता तथा समावेशीताको मूल प्रवाहीकरण प्रक्रियाले निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै चरण र प्रक्रियाका नीतिगत व्यवस्था, संस्थागत प्रबन्ध, कार्यवातावरण र कार्य संस्कृतिको क्षेत्रमा महिला तथा लक्षित वर्गले भोग्नु परेका समस्याको उचित सम्बोधन गरी आयोगले आफ्ना सबै काम कारवाही र क्रियाकलापलाई लैङ्गिक रूपमा समान र सामाजिक रूपमा समावेशी बनाउन निरन्तर प्रयास गर्नेछ ।

६.४ बाधा अवरोधको सम्बोधन

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयनमा सबैको समान पहुँच तथा अर्थपूर्ण सहभागिताको लागि सम्भावित जोखिमको विश्लेषण गरी बाधा अवरोधको निराकरण गर्नेछ । लैङ्गिकता, अपाङ्गता, भौगोलिक विकटता, सामाजिक बञ्चित्तीकरण, आर्थिक विपन्नता तथा व्यक्तिगत कमजोरीका कारण सिर्जित बाधा अवरोधलाई स्थानगत एवम् विषयगत रूपमा सम्बोधन गरी अवसरको सुनिश्चितता प्रदान गर्नेछ ।

६.५ विभेदजन्य क्रियाकलापमा शून्य सहनशीलता

निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै प्रक्रिया र चरणमा आयोग र अन्तर्गत कार्यालय तथा अन्य सरोकारवालाहरूबाट यौनजन्य दुर्व्यवहार, लैङ्गिकतामा आधारित भेदभावपूर्ण व्यवहार तथा सामाजिक विभेदपूर्ण उत्पीडन र व्यवहार हुन नदिन आयोग प्रतिवद्ध रहेको छ । निर्वाचन व्यवस्थापनको सिलसिलामा कार्य स्थलमा हुने सबै प्रकारका दुर्व्यवहार र विभेदजन्य क्रियाकलाप विरूद्ध शून्य सहनशीलता अपनाउनेछ ।

६.६ उत्तरदायित्वको सुनिश्चितता

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेश नीतिले महिला तथा लक्षित वर्गको सशक्तीकरण, समान अवसर र न्यायोचित पहुँचमा जोड दिनेछ । निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणले प्रणालीगत एवम् संस्कारगत परिवर्तनलाई दिगो बनाउनेछ । यसले महिला तथा लक्षित वर्ग र समुदायलाई आफ्नो अधिकार प्रति सचेत र कर्तव्य प्रति जागरूक भई सशक्त बनाउने तथा उनीहरू प्रति जवाफदेही तुल्याउन उपयुक्त भूमिका निर्वाह गर्नेछ ।

६.७ कार्यस्थलमा विविधताको प्रवर्द्धन

आयोग तथा अन्तर्गतका कार्यालय परिसर र कार्यस्थलको पूर्वाधार तथा कार्य वातावरण लैङ्गिक समानताको सिद्धान्त अनुसार व्यवस्थित गर्नेछ । आयोग तथा अन्तर्गत कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारी तथा सेवाग्राहीलाई लक्षित गरी कार्यस्थललाई लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री एवम् समावेशी बनाउन विविधताको प्रवर्द्धन गर्नेछ ।

६.८ दुर्व्यवहार र भेदभाव निषेध

आयोग कुनै पनि धर्म, वर्ण, जातजाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था वा यस्तै कुनै आधारमा भेदभाव वा दुर्व्यवहार नहुने

प्रतिबद्धताको सुनिश्चितता गर्दछ । साथै सबै नागरिकको प्रतिष्ठा र भावनाको सम्मान गर्दछ । कुनै पनि पुरुष, महिला वा अन्य लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक कर्मचारीमा यौनजन्य दुर्व्यवहार जस्ता आचरण, व्यवहार वा टिकाटिप्पणीलाई निषेध गर्दछ ।

६.५ गुनासो सुनुवाई

आयोगले निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको सन्दर्भमा कर्मचारीहरू तथा अन्य सरोकारवालामा हुन सक्ने विभिन्न किसिमका आचरण, व्यवहार तथा कुनै पनि भेदभाव विरुद्ध गुनासो तथा उजुरी सुनुवाई सम्बन्धी उपयुक्त व्यवस्था गर्नेछ ।

७. दूरदृष्टि

लैङ्गिक तथा समावेशी निर्वाचन

८. ध्येय

निर्वाचनमा लैङ्गिक समानता तथा समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै नागरिकहरूलाई लोकतान्त्रिक अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।

९. लक्ष्य

लैङ्गिक समानतामूलक तथा समावेशी निर्वाचनको माध्यमबाट लोकतन्त्रको सुदृढीकरणमा योगदान पुऱ्याउने ।

१०. उद्देश्य

१०.१ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीताका आधारमा निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै तह, चरण र प्रक्रियामा महिला तथा लक्षित वर्गको सहभागिता र भूमिका स्थापित गर्नु,

१०.२ निर्वाचन प्रक्रियाका सबै चरणमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीतालाई मूलप्रवाहीकरण गर्नु,

- १०.३ निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयनमा राजनीतिक दल तथा निर्वाचनका सरोकारवालासँगको समन्वय र अन्तर सम्बन्धलाई प्रभावकारी बनाउनु,
- १०.४ राजनीतिक दल तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी बनाउन आवश्यक समन्वय, सहयोग र सहजीकरण गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।

११. नीति

- ११.१ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका सबै चरणका गतिविधि र प्रक्रियालाई लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी बनाउने,
- ११.२ निर्वाचन सम्बन्धी नीति, रणनीति, कानून र कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा लैङ्गिक तथा समावेशी दृष्टिकोणलाई आन्तरिकीकरण गर्ने,
- ११.३ निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा, नागरिक शिक्षा, सचेतना तथा सूचना सामग्रीलाई लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी बनाउने,
- ११.४ आयोगबाट प्रवाह हुने सेवा र सुविधा, प्रदान गरिने अवसर एवम् निर्माण गरिने संस्थागत संरचनाहरूमा महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा समावेशी समूहको न्यायोचित पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- ११.५ निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनका लागि संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार, राजनीतिक दल तथा संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

१२. रणनीति

- १२.१ आयोगको नीति, रणनीति, कानून, योजना, बजेट, कार्यक्रम, संरचना तथा निर्वाचनका सबै चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मूल प्रवाहीकरण गर्दै लगिनेछ ।
- १२.२ लैङ्गिक समानता तथा समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्त अनुरूप निर्वाचनमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता अभिवृद्धि गरी सो को लेखाजोखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
- १२.३ आयोग र अन्तर्गत कार्यालयका भवन तथा निर्वाचनमा प्रयोग हुने पूर्वाधार संरचना र सूचना सामग्रीलाई लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गता मैत्री बनाउँदै लगिनेछ ।
- १२.४ सम्बन्धित संवैधानिक आयोग, सरकारी निकाय, राजनीतिक दल, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा अन्य सरोकारवालासँगको समन्वय र सहकार्यमा निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- १२.५ राजनीतिक दल तथा निर्वाचनका अन्य सरोकारवालाहरूलाई लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयन गर्न क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

१३. कार्यनीति

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिका लागि पाँच वटा रणनीति अन्तर्गत पहिचान गरिएका ५७ वटा कार्यनीतिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

रणनीति १ : आयोगको नीति, रणनीति, कानून, योजना, बजेट, कार्यक्रम, संरचना तथा निर्वाचनका सबै चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई मूल प्रवाहीकरण गर्दै लगिनेछ ।

कार्यनीति

- १३.१ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा प्रयोग गरिने फाराम, चेकलिष्ट तथा विवरणहरूबाट लैङ्गिक एवम् समावेशी समूहको स्पष्ट पहिचान खुल्ने तथ्याङ्क लिने र अभिलेखीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- १३.२ लैङ्गिक तथा समावेशीता लेखाजोखा एवम् विश्लेषणका लागि उपयुक्त आधार, विधि, प्रक्रिया, वस्तुगत सूचक, मापदण्ड र तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
- १३.३ आयोगको निर्वाचन सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी हुने गरी प्रभावकारी बनाईनेछ ।
- १३.४ आयोग र अन्तर्गत कार्यालयका कर्मचारी तथा निर्वाचनमा खटिने कर्मचारीलाई लैङ्गिक तथा समावेशी विषयमा प्रशिक्षित गर्दै लगिनेछ ।
- १३.५ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन एवम् निर्वाचन सुरक्षाका लागि कर्मचारीको नियुक्ति तथा खटनपटन गर्दा महिला तथा समावेशी समूहका कर्मचारीको सहभागितालाई प्राथमिकता दिईनेछ ।
- १३.६ महिला, पुरुष, यौनिक अल्पसङ्ख्यक, समावेशी समूह, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको तथ्याङ्क स्पष्ट देखिने गरी अन्तिम मतदाता नामावली प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- १३.७ मतदानमा सहभागी मतदाताको लैङ्गिक तथा समावेशी विवरण खुलाई प्रतिवेदन गर्ने प्रणाली प्रारम्भ गरिनेछ ।

- १३.८ मतदाता नामावली सङ्कलन सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा खटिने स्वयंसेवक तथा कर्मचारीहरूमा महिला तथा समावेशी समूहलाई संलग्न गराउन प्राथमिकता दिइनेछ ।
- १३.९ आयोग र अन्तर्गत कार्यालयबाट सञ्चालन गरिने तालिम, गोष्ठी, प्रशिक्षण, सेमिनार, छलफल, अन्तरक्रिया आदि कार्यक्रममा महिला, समावेशी समूह तथा लक्षित वर्गको सहभागितालाई सुनिश्चित गरिनेछ ।
- १३.१० आयोगबाट तयार गरिने तालिम तथा प्रशिक्षणका पाठ्यक्रम, पाठ्य सामग्री, निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा र सूचना सम्बन्धी स्रोत सामग्रीहरूलाई थप अध्ययन, अनुसन्धान गरी लैङ्गिक, समावेशी, युवा र अपाङ्गतामैत्री बनाईनेछ ।
- १३.११ निर्वाचनमा महिला, समावेशी समूह तथा लक्षित वर्ग, क्षेत्र र समुदायको सहभागिता र प्रतिनिधित्वको लागि विशेष लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १३.१२ नागरिक शिक्षा, निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि प्रशिक्षक, स्वयंसेवक एवम् सेवा प्रदायक छनौट गर्दा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता गराउने व्यवस्था गरिने छ ।
- १३.१३ आयोगले तयार गरेका लैङ्गिक तथा समावेशी तथ्याङ्क तथा प्रतिवेदन सार्वजनिकीकरण गरी आयोगको वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गरिनेछ ।

रणनीति २ : लैङ्गिक समानता तथा समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्त अनुरूप निर्वाचनमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता अभिवृद्धि गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।

कार्यनीति

- १३.१४ निर्वाचन सम्बन्धी नीति, रणनीति तथा कानूनलाई लैङ्गिक तथा समावेशी नीति अनुकूल हुनेगरी तर्जुमा, पुनरावलोकन, परिमार्जन वा संशोधन गरिनेछ ।
- १३.१५ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीताको प्रवर्द्धन गर्न संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरी क्रियाशील तुल्याइनेछ ।
- १३.१६ आयोगको बजेट तथा कार्यक्रमलाई लैङ्गिक उत्तरदायी तथा समावेशी बनाई कार्यान्वयन तथा परीक्षण गरिनेछ ।
- १३.१७ लैङ्गिक तथा समावेशी सवालहरूको मूल प्रवाहीकरण गर्न आयोगमा जिम्मेवारी सहितको शाखा तथा सम्पर्क व्यक्ति तोक्री क्रमशः जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूमा समेत विस्तार गरिनेछ ।
- १३.१८ समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा गराइनु पर्ने सहभागितालाई सरलीकृत गर्न संविधानमा उल्लेख भएका आर्थिक रूपले विपन्न, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत, लोपोन्मुख शब्दावलीहरूको कानूनद्वारा स्पष्ट व्याख्या गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.१९ स्थानीय तहको प्रमुख र उपप्रमुख वा अध्यक्ष र उपाध्यक्षको पद मध्ये कुनै एक पदमा मात्र उम्मेदवारी दिने राजनीतिक दलले अनिवार्य रूपमा महिला उम्मेदवारी दिनु पर्ने गरी कानुनी व्यवस्थाको लागि पहल गरिनेछ ।
- १३.२० दलित वा अल्पसङ्ख्यक समुदायबाट गाउँ कार्यपालिकामा दुई जना र नगर कार्यपालिकामा तीन जना निर्वाचित गर्ने संवैधानिक प्रावधानलाई स्पष्ट र सरलीकृत गर्न दुबै समुदायबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी कानून निर्माण गर्न पहल गरिनेछ ।

- १३.२१ संवैधानिक व्यवस्था अनुसार राष्ट्रिय सभा सदस्यमा प्रत्येक प्रदेशबाट अपाङ्गता भएका व्यक्ति र अल्पङ्ख्यकबाट कम्तीमा एक एक जनाको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुने गरी कानूनमा व्यवस्था गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.२२ स्थानीय तहको वडा समितिको निर्वाचनमा दलित महिला सदस्यको उम्मेदवारी र पदको रिक्तताको विषयमा आवश्यक अध्ययन र विश्लेषण गरी कानूनमा परिमार्जन गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.२३ दिगो विकासको लक्ष्य अनुसार संघीय संसद, प्रदेशसभा र स्थानीय तहमा महिला सहभागिता र प्रतिनिधित्वको लागि प्रचलित निर्वाचन कानूनमा संशोधन गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.२४ पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणालीबाट समेत महिला तथा समावेशी समूहका उम्मेदवारको प्रतिनिधित्व बृद्धिका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.२५ समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीमा दश प्रतिशत भन्दा कम सिट प्राप्त गर्ने राजनीतिक दलले जतिसुकै सिट जिते पनि तोकिएको समावेशी समूहको कोटा लागू हुने गरी कानूनमा संशोधन गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.२६ आयोगबाट सञ्चालित लैङ्गिक तथा समावेशी कार्यक्रमहरूको वस्तुनिष्ठ सूचक तयार गरी नियमित अनुगमन गरिनेछ ।
- १३.२७ लैङ्गिक तथा समावेशी कार्यक्रमहरूको विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गरी प्राप्त पृष्ठपोषणलाई सुधार कार्यायोजनामा समावेश गरिनेछ ।

रणनीति ३ : आयोग र अन्तर्गत कार्यालयका भवन तथा निर्वाचनमा प्रयोग हुने पूर्वाधार संरचना र सूचना सामग्रीलाई लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गमैत्री बनाउँदै लगिनेछ ।

कार्यनीति

- १३.२८ मतदान स्थल, मतदान केन्द्र, मतगणना स्थल, मतदाता नामावली दर्तास्थल लगायतका भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधारलाई लैङ्गिक तथा अपाङ्गता मैत्री बनाई सबैको समान पहुँचको सुनिश्चित गरिनेछ ।
- १३.२९ आयोग र अन्तर्गत कार्यालयमा निर्माण हुने भवन तथा अन्य भौतिक संरचना लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री बनाइनेछ ।
- १३.३० आयोग तथा अन्तर्गत कार्यालयबाट आयोजना हुने कार्यक्रमको लागि स्थल छनौट गर्दा लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना भएका स्थानलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
- १३.३१ गम्भीर प्रकृतिका अशक्त, दीर्घ रोगी, ज्येष्ठ नागरिक मतदातालाई निर्वाचनको दिन मतदान केन्द्रसम्म सहज पहुँचका लागि विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।
- १३.३२ लक्षित समूहको बसोवास तथा संख्यात्मक अवस्थाको पहिचान गर्न स्थानीय सरकार लगायत अन्य संयन्त्रहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
- १३.३३ लक्षित समूहका लागि निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा सम्बन्धी सूचना सामग्रीहरू डिजाइन गर्दा उक्त समूहसँग छलफल तथा आवश्यक अध्ययन गरी तयार गरिनेछ ।
- १३.३४ निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा सम्बन्धी सूचना, प्रशिक्षण सामग्री, पाठ्यक्रम, जानकारी मूलक पर्चा, पोष्टर, पम्प्लेट आदि लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री बनाउँदै लगिनेछ ।

१३.३५ आयोगमा महिला कर्मचारीहरूको विशेष अवस्थालाई ध्यानमा राखी विश्राम कक्ष, स्तनपान कक्ष, शिशु स्याहार कक्ष र बालबालिका हेरचाह कक्ष तयार गरिनेछ ।

रणनीति ४ : सम्बन्धित संवैधानिक आयोग, सरकारी निकाय, राजनीतिक दल, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा अन्य सरोकारवालासँगको समन्वय र सहकार्यमा निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयन गरिनेछ ।

कार्यनीति

१३.३६ निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायको सहभागिता हुने गरी आवश्यक समिति गठन गरी क्रियाशील तुल्याइनेछ ।

१३.३७ निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरूको प्रोफाइल तयार गरी आवश्यकतानुसार समन्वय र परिचालन गरिनेछ ।

१३.३८ संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका विभिन्न पदमा निर्वाचित महिला तथा लक्षित समूहका प्रतिनिधिहरू तथा पदाधिकारीहरूको विवरण तयार गरिनेछ ।

१३.३९ निर्वाचनको पर्यवेक्षण गर्दा लैङ्गिक तथा समावेशी चेकलिष्ट प्रयोग गरी सोही बमोजिम प्रतिवेदन दिने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१३.४० विभिन्न तहका निर्वाचित प्रतिनिधि, महिला तथा समावेशी समूहबाट निर्वाचित पदाधिकारी तथा अन्य संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरूलाई निर्वाचन सञ्चालन, सुशासन र लोकतन्त्रको सुदृढीकरण सम्बन्धी विषयमा प्रशिक्षित गरी उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लगिनेछ ।

- १३.४१ निर्वाचनमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता वृद्धिका लागि सबै राजनीतिक दलका प्रतिनिधि तथा सामाजिक संघ संस्थाका प्रतिनिधि सम्मिलित सञ्जाल गठन र परिचालन गर्न पहल गरिनेछ ।
- १३.४२ निर्वाचन प्रचार प्रसार गर्दा महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति एवम् समावेशी समूहका उम्मेदवारलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष धम्की दिने, गालीगलौज गर्ने, हतोत्साहित गर्ने, चरित्र हत्याको प्रयास गर्ने एवम् कमजोरी देखाउने जस्ता विभेदजन्य कार्यलाई नियन्त्रण गरिनेछ ।
- १३.४३ निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनमा राजनीतिक क्षेत्रमा क्रियाशील महिला सञ्जाल तथा यस्तै प्रकृतिका महिला समूहहरूसँग अन्तरक्रिया र छलफल गरिनेछ ।
- १३.४४ महिला, समावेशी समूह र लक्षित वर्गको मतदाता नामावलीमा नाम दर्ताका लागि प्रोत्साहन गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, विभिन्न सञ्जालहरू र अन्य सरोकारवालासँगको समन्वय र सहयोगमा घुम्ती सेवा, सचेतना अभिवृद्धि लगायतका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १३.४५ निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै चरण र प्रक्रियामा युवा वर्गको समावेशी सहभागिता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
- १३.४६ निर्वाचनमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता वृद्धिका लागि स्थानीय तहमा आवश्यक संयन्त्र गठन र परिचालन गर्न स्थानीय सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
- १३.४७ संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम राज्यका निकायमा किसान तथा श्रमिक वर्गको समानुपातिक सहभागिता र प्रतिनिधित्व सम्बन्धी अध्ययन गरिनेछ ।

रणनीति ५ : राजनीतिक दल तथा निर्वाचनका अन्य सरोकारवालाहरूलाई लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयन गर्न क्षमता विकास तथा अभिवृद्धि गरिनेछ ।

कार्यनीति

१३.४८ राजनीतिक दल तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिले निर्दिष्ट गरेका विषयको आन्तरिकीकरण गर्न आवश्यक सहयोग, सहजीकरण र क्षमता विकास गरिनेछ ।

१३.४९ राजनीतिक दल सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था बमोजिम राजनीतिक दलको संगठन संरचना र प्रतिनिधित्वलाई लैङ्गिक तथा समावेशी बनाउन सहजीकरण तथा निर्देशित गरिनेछ ।

१३.५० राजनीतिक दल सम्बन्धी कानूनमा भएको समावेशी व्यवस्था अनुसार दलको सबै तहका समितिहरूमा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता सम्बन्धी विवरण अद्यावधिक गरी कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा आयोगको सचिवालय र जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरू मार्फत नियमित अनुगमन गरिनेछ ।

१३.५१ राजनीतिक दलहरूलाई लैङ्गिक तथा समावेशीताका सवालहरूमा संवेदनशील बनाउन आवश्यक सहजीकरण तथा प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ ।

१३.५२ राजनीतिक दल दर्ता, नियमन र प्रतिवेदन सम्बन्धी व्यवस्थालाई लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गमैत्री बनाइनेछ ।

१३.५३ राजनीतिक दलहरूलाई केन्द्रीय तहमा महिला तथा समावेशी विषय हेर्ने उपयुक्त संरचना गठन गर्न तथा सबै तहमा सम्पर्क व्यक्ति तोक्न पहल गरिनेछ ।

१३.५४ राजनीतिक दलका लैङ्गिक तथा समावेशी सम्पर्क व्यक्तिका लागि शासन सञ्चालन, निर्वाचन व्यवस्थापन

र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीता सम्बन्धी अन्तरक्रिया, छलफल तथा प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

- १३.५५ राजनीतिक दलका महिला तथा समावेशी समूह हेर्ने संघीय, प्रदेश र स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल, अन्तरक्रिया र समीक्षा गरिनेछ ।
- १३.५६ निर्वाचनका विभिन्न चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीता प्रवर्द्धन गर्न क्रियाशील संघ संस्था र व्यक्तिहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- १३.५७ आयोगले निर्वाचनसँग सम्बन्धित खण्डीकृत तथ्याङ्क तयार गर्दा महिला तथा समावेशी समूहसँग सम्बन्धित संघ, संस्था एवम् सञ्जालसँग अन्तरक्रिया र छलफल गरी सुझाव लिईनेछ ।

१४. अपेक्षित उपलब्धि

- १४.१ निर्वाचन व्यवस्थापन प्रक्रियामा महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिता अभिवृद्धि भई सोको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने पद्धति संस्थागत भएको हुनेछ ।
- १४.२ निर्वाचन सम्बन्धी नीति, रणनीति, कानून, योजना, संरचना तथा निर्वाचनका सबै चरण र प्रक्रिया लैङ्गिकमैत्री तथा समावेशी भएको हुनेछ ।
- १४.३ निर्वाचनमा प्रयोग हुने पूर्वाधार संरचना र सूचना सामग्री लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गमैत्री भएको हुनेछ ।
- १४.४ संवैधानिक आयोग, सरकारी निकाय, राजनीतिक दल, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा अन्य सरोकारवालासँगको समन्वय, सहकार्य र साभेदारीमा निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।

- १४.५ राजनीतिक दल तथा निर्वाचनका अन्य सरोकारवालाका लागि यस नीतिले निर्दिष्ट गरेका विषयको आन्तरिकीकरण भई उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
- १४.६ निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरू लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गमैत्री हुनेछन् ।
- १४.७ निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशीता मापन गर्ने तथ्याङ्क प्रणाली विकसित भएको हुनेछ ।
- १४.८ निर्वाचनका सबै प्रक्रिया र चरणमा महिला, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत लक्षित वर्गको पहुँच विस्तार भएको हुनेछ ।

१५. संस्थागत व्यवस्था

१५.१ निर्देशक समिति

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिमा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमको निर्देशक समिति गठन गरिनेछ :-

(क)	निर्वाचन आयुक्त (सम्बन्धित विषय हेर्ने)	- संयोजक
(ख)	सदस्य, राष्ट्रिय महिला आयोग	- सदस्य
(ग)	सदस्य, राष्ट्रिय समावेशी आयोग	- सदस्य
(घ)	सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	- सदस्य
(ङ)	सचिव, निर्वाचन आयोग	- सदस्य
(च)	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	- सदस्य
(छ)	सचिव, गृह मन्त्रालय	- सदस्य
(ज)	सचिव, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	- सदस्य
(झ)	सचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	- सदस्य

- (ज) लैङ्गिक तथा समावेशी क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिहरू मध्येबाट एकजना महिला सहित आयोगले मनोनीत गरेका २ जना विज्ञ - सदस्य
- (ट) सम्बन्धित महाशाखा प्रमुख, निर्वाचन आयोग - सदस्य सचिव

१५.२ निर्देशक समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) लैङ्गिक एवम् समावेशी सवालमा नीतिगत निर्णय गर्न आयोग समक्ष सिफारिस गर्ने,
- (ख) निर्वाचन सम्बद्ध ऐन, नियमावली, नीति, कार्यविधि, निर्देशिका र आचारसंहिता लैङ्गिक तथा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त अनुरूप बनाउन सहजीकरण र समन्वय गर्ने,
- (ग) निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका चरण र प्रक्रियामा लैङ्गिक तथा समावेशीता सम्बन्धी विज्ञ टोली मार्फत पृष्ठपोषण एवम् सुझाव प्राप्त गरी सोको कार्यान्वयनका लागि आयोगमा सिफारिस गर्ने,
- (घ) निर्वाचन व्यवस्थापनका सबै प्रक्रिया र चरणमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको मूलप्रवाहीकरण गर्न अन्तर क्षेत्रगत नीति बीच समन्वय गर्ने तथा नीति, योजना, कार्यक्रम एवम् संस्थागत व्यवस्थालाई लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी उत्तरदायी बनाउन गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकार लगायत सम्बद्ध निकायलाई सुझाव तथा परामर्श दिन सिफारिस गर्ने,
- (ङ) महिला तथा लक्षित वर्ग र क्षेत्रको समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्वको लागि गरिएको व्यवस्था अनुरूप राज्यसंयन्त्रमा उचित प्रतिनिधित्व भए

नभएको अध्ययन गरी पुनरावलोकनको लागि
आयोगलाई परामर्श दिने,

- (च) यस नीतिको कार्यान्वयन अवस्थाको समय समयमा
लेखाजोखा गरी गराई अन्तर निकाय समन्वय
समिति र कार्यान्वयन समितिलाई आवश्यक निर्देशन
दिने ।

१५.३ अन्तर निकाय समन्वय समिति

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको
प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिमको अन्तर
निकाय समन्वय समिति गठन गरिनेछ :-

- (क) सचिव, निर्वाचन आयोग - संयोजक
(ख) सचिव, राष्ट्रिय महिला आयोग - सदस्य
(ग) सचिव, राष्ट्रिय समावेशी आयोग - सदस्य
(घ) सहसचिव, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रपरिषद्को कार्यालय - सदस्य
(ङ) सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय
(सम्बन्धित विषय हेर्ने) - सदस्य
(च) सहसचिव, गृह मन्त्रालय
(सम्बन्धित विषय हेर्ने) - सदस्य
(छ) सहसचिव, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ
नागरिक मन्त्रालय (सम्बन्धित विषय हेर्ने) - सदस्य
(ज) सहसचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य
प्रशासन मन्त्रालय (सम्बन्धित विषय हेर्ने) - सदस्य
(झ) सबै महाशाखा प्रमुख, निर्वाचन आयोग - सदस्य
(ञ) उपसचिव, योजना अनुगमन तथा
वैदेशिक सम्बन्ध शाखा - सदस्य सचिव

१५.४ अन्तर निकाय समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार
देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) निर्वाचनमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीतासँग सम्बन्धित कार्यका लागि सम्बद्ध निकाय र सरोकारवालाबीच समन्वय गर्ने,
- (ख) निर्वाचन प्रक्रियासँग सम्बन्धित कानूनहरू लैङ्गिक तथा समावेशी भए नभएको विश्लेषण गरी निर्देशक समितिलाई सुझावसहित प्रतिवेदन दिने,
- (ग) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको लागि अन्तर मन्त्रालय, अन्तर निकाय तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह बीच समन्वय र सामाञ्जस्यता कायम गर्ने,
- (घ) निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको निम्ति सम्बद्ध निकायमा सञ्चालित कार्यक्रमको समीक्षा, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा परीक्षणको व्यवस्था गर्ने गराउने,
- (ङ) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति अनुरूप गठन हुने जिल्ला स्तरीय समितिहरूको काममा आवश्यक सहजीकरण, समन्वय र निर्देशन दिने ।
- (च) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति निर्देशन समितिको काममा आवश्यक सहयोग गर्ने,
- (छ) निर्वाचन प्रक्रियासँग सम्बन्धित कानूनहरू लैङ्गिक तथा समावेशी भए नभएको पहिचान गरी निर्देशक समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने,
- (ज) निर्वाचनका चरण तथा प्रक्रियामा हुने लैङ्गिक हिंसा, गाली गलौज आदिलाई नियन्त्रण गर्न आचारसंहिता तयार गरी निर्देशक समितिमा पेश गर्ने,

(झ) निर्देशक समितिबाट तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने गराउने ।

१५.५ कार्यान्वयन समिति

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न गराउन आयोगमा देहाय बमोजिम नीति कार्यान्वयन समिति गठन गरिनेछ : -

- (क) सहसचिव (सम्बन्धित महाशाखा हेर्ने),
निर्वाचन आयोग - संयोजक
- (ख) सबै शाखा प्रमुख, निर्वाचन आयोग - सदस्य
- (ग) लैङ्गिक तथा समावेशी सम्पर्क व्यक्ति,
निर्वाचन आयोग - सदस्य सचिव

१५.६ कार्यान्वयन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) निर्वाचनमा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीतासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने,
- (ख) निर्वाचनसँग सम्बन्धित लैङ्गिक तथा समावेशी सूचक तयार, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण तथा प्रकाशन गर्ने,
- (ग) निर्वाचन प्रक्रियासँग सम्बन्धित योजना, बजेट, कार्यक्रम तथा संरचना लगायतका विषयहरू लैङ्गिक तथा समावेशी दृष्टिकोणले विश्लेषण गरी तर्जुमा गर्ने गराउने,
- (घ) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनका लागि आयोग, निर्देशक समिति, अन्तर निकाय समन्वय समितिको निर्देशानुसार आवश्यक कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने,
- (ङ) निर्वाचन प्रक्रियामा लैङ्गिक तथा समावेशीतासँग सम्बन्धित गुनासोहरूको व्यवस्थापन गर्ने,

- (च) निर्वाचन प्रक्रियासँग सम्बन्धित कानूनहरू लैङ्गिक तथा समावेशी मैत्री भए नभएको अध्ययन गरी निर्देशक समिति तथा अन्तर निकाय समन्वय समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने,
- (छ) निर्वाचन प्रक्रियामा हुने लैङ्गिक हिंसा, गाली गलौजलाई नियन्त्रण गर्न आचार संहिता तयार गर्न अन्तर निकाय समन्वय समितिलाई सहयोग गर्ने,
- (ज) निर्वाचन प्रक्रियामा हुने लैङ्गिक हिंसालाई नियन्त्रण गर्न स्वीकृत भएको आचार संहिता कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (झ) निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा नीति कार्यान्वयनको लागि सञ्चालित कार्यक्रमको समीक्षा, अनुगमन, मूल्यांकन तथा परीक्षणको व्यवस्था गर्ने गराउने,
- (ञ) आयोगको सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई लैङ्गिक तथा समावेशी मैत्री बनाई उपयोगमा ल्याउने,
- (ट) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयन एवम् निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा संलग्न हुने जनशक्तिको सीप र दक्षता अभिवृद्धि गर्न प्रशिक्षण तथा क्षमता विकासका पाठ्यक्रम, स्रोत सामग्रीको तयार एवम् कार्यक्रम सञ्चालन गरी जनशक्ति एवम् नेतृत्व विकास गर्ने,
- (ठ) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति अनुरूप गठन हुने जिल्ला स्तरीय समितिहरूको काममा आवश्यक सहजीकरण, समन्वय र निर्देशन गर्ने,
- (ड) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयन निर्देशन समिति र अन्तर निकाय

समन्वय समितिको काममा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने,

- (ढ) सञ्चारकर्मी लगायत आमसञ्चारका क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिलाई निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशी सम्बन्धमा क्षमता अभिवृद्धि गरी महिला तथा समावेशी समूहको सहभागिताका लागि सूचना संप्रेषण गर्ने,
- (ण) निर्वाचनमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी सम्बन्धी आम सञ्चार माध्यम लगायत सामाजिक सञ्जालमा प्रकाशित सूचना तथा समाचारको अनुगमन गरी प्रतिवेदन दिने,
- (त) निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्य गर्ने केन्द्र स्तरका संघ संस्था, निकाय एवम् राजनीतिक दलहरू बीच समन्वय र अन्तर सम्बन्ध कायम गरी निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको लागि प्रोत्साहित गर्ने,
- (थ) निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयन समितिलाई तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने गराउने ।

१५.७ जिल्ला समिति

जिल्ला स्तरमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीतिले निर्दिष्ट गरेका विषयहरूलाई जिल्ला स्तरका सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय, साभेदारी र अन्तर सम्बन्ध कायम गरी कार्यान्वयन गर्न गराउन देहाय बमोजिम निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयन जिल्ला समिति गठन गरिनेछ :

- (क) जिल्ला निर्वाचन अधिकारी,
जिल्ला निर्वाचन कार्यालय - संयोजक
- (ख) प्रतिनिधि, जिल्ला प्रशासन कार्यालय - सदस्य

- (ग) प्रतिनिधि, जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय - सदस्य
- (घ) प्रतिनिधि, सामाजिक विकास हेर्ने जिल्लास्थित प्रदेश कार्यालय - सदस्य
- (ङ) जिल्ला निर्वाचन कार्यालय रहेको स्थानीय तहको अधिकृत कर्मचारी - सदस्य
- (च) लैङ्गिक तथा समावेशी क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिहरु मध्येबाट समितिले मनोनीत गरेको एकजना महिला विज्ञ - सदस्य
- (छ) जिल्ला निर्वाचन अधिकारीले तोकेको जिल्ला निर्वाचन कार्यालयको कर्मचारी - सदस्य सचिव

१५.८ जिल्ला समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- (क) आफ्नो जिल्लाभित्र निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीतिले निर्दिष्ट गरे बमोजिमका लैङ्गिक समानता तथा समावेशीतासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने गराउने,
- (ख) लैङ्गिक तथा समावेशी तथ्याङ्क सङ्कलन गरी आयोगमा पठाउने,
- (ग) निर्देशक समिति, कार्यान्वयन समितिको निर्देशानुसार जिल्ला स्तरमा नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्ययोजना तर्जुमा गर्ने,
- (घ) निर्वाचन प्रक्रियामा लैङ्गिक समानता तथा समावेशीतासँग सम्बन्धित गुनासाहरू सुन्ने, समाधान गर्ने र आयोगबाट सम्बोधन हुनुपर्ने गुनासाहरू सङ्कलन गरी पठाउने,

- (ड) निर्वाचनका चरण र प्रक्रियामा हुने लैङ्गिक हिंसा विरूद्ध आचारसंहिता कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (च) जिल्ला स्तरमा अन्तर निकाय तथा जिल्ला र स्थानीय तह बीच समन्वय र सामान्जस्य कायम गर्ने,
- (छ) निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको लागि सञ्चालित कार्यक्रमको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था गर्ने गराउने,
- (ज) स्वीकृत ढाँचा बमोजिम जिल्ला निर्वाचन कार्यालयको सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई लैङ्गिक, समावेशी तथा अपाङ्गमैत्री बनाई उपयोगमा ल्याउने,
- (झ) निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा संलग्न हुने जनशक्तिको सीप र दक्षता अभिवृद्धि गर्न प्रशिक्षण तथा क्षमता विकासका पाठ्यक्रम, श्रोत सामग्रीको तयार एवम् कार्यक्रम सञ्चालनमा अन्तर निकाय समन्वय समिति, सचिवालय तथा आयोगलाई सहयोग पुऱ्याउने,
- (ञ) निर्वाचन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कार्य गर्ने जिल्ला स्तरका संघ, संस्था, निकाय एवम् राजनीतिक दलहरू बीच समन्वय र अन्तर सम्बन्ध कायम गरी लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको लागि प्रोत्साहित गर्ने,
- (ट) नीति अनुरूप तयार गरिएको आफ्नो जिल्लाको तथ्याङ्क तथा विवरण सम्बन्धित प्रदेश राजधानी रहेको जिल्ला निर्वाचन कार्यालयमा समेत पठाउने,
- (ठ) सम्बन्धित प्रदेशको राजधानीमा रहेको जिल्ला निर्वाचन कार्यालयले प्रदेश भित्रका सबै जिल्ला

निर्वाचन कार्यालयहरूबाट प्राप्त विवरणको आधारमा एकीकृत विवरण तयार गरी पठाउने ।

(ड) जिल्ला समितिलाई तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने गराउने ।

१६. प्रमुख कार्यक्रम

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयन गर्न देहाय बमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ :-

१६.१ नीतिगत सुधार कार्यक्रम

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति अनुकूल हुने गरी निर्वाचन सम्बन्धी नीति तर्जुमा, कानून निर्माण तथा संशोधन, निर्देशिका तथा कार्यविधि एवम् आचारसंहिता तर्जुमा गरिनेछ । निर्वाचनलाई लैङ्गिक तथा समावेशी बनाउन विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ ।

१६.२ संस्थागत सुधार तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम

निर्वाचन व्यवस्थापन सम्बन्धी संस्थागत व्यवस्था गरी स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । राजनीतिक दल, दलका लैङ्गिक तथा समावेशी क्षेत्रका संगठनलाई सहयोग पुग्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । निर्वाचनमा खटिने सभाव्य जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि तथा सबै तहमा निर्वाचित लैङ्गिक तथा समावेशी क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व गर्ने पदाधिकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । लैङ्गिक तथा समावेशी सम्पर्क व्यक्ति तथा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहका निर्वाचन सम्पर्क व्यक्तिहरूको क्षमता विकास गरिनेछ । निर्वाचनका सबै चरणमा नागरिक समाज र गैर सरकारी संस्था परिचालन कार्यक्रम र निर्वाचनसँग सम्बन्धित सरोकारवालाको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । तीनै तहका सरकार, निर्वाचन सरोकारवाला, विकास साभेदार संस्था र निजी क्षेत्रको समन्वय र सहकार्यमा महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र

जेष्ठ नागरिकमैत्री मतदान केन्द्र निर्माण लगायतका निर्वाचन लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

१६.३ मूल प्रवाहीकरण कार्यक्रम

विभिन्न प्रतिष्पर्धात्मक परीक्षा तथा महाविद्यालय र विद्यालयका पाठ्यक्रममा निर्वाचनका विषयवस्तु समावेश गरिनेछ । राजनीतिक दल, स्थानीय तह, गैर सरकारी संस्था, सामुदायिक संस्था, सहकारी, निजी क्षेत्र एवम् नागरिक समाजद्वारा सञ्चालन गरिने क्षमता विकास र सचेतना अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक तथा समावेशी विषयवस्तुहरू समावेश गरिनेछ । सार्वजनिक तालिम प्रदायक संस्थाहरूले प्रदान गर्ने तालिममा नागरिक शिक्षा र निर्वाचन शिक्षाका विषयवस्तु समावेश गरिनेछ । निर्वाचनका क्षेत्रमा कार्यरत संस्थासँगको सहकार्यमा युवा परिचालन अभियान सञ्चालन गरिनेछ । लैङ्गिक तथा समावेशी विषयमा सरोकारवालासँगको समन्वय र सहकार्यमा नागरिक सचेतनाको लागि सूचना, शिक्षा तथा सञ्चार सामग्रीको तयारी गरी प्रभावकारी रूपमा वितरण गरिनेछ ।

१६.४ लक्षित कार्यक्रम

लक्षित वर्ग र क्षेत्रका लागि नामावली सङ्कलन, अद्यावधिक, नागरिक, निर्वाचन तथा मतदाता शिक्षा घुम्ती सेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । मतदाता नामावली सङ्कलन तथा अद्यावधिक कार्यलाई स्थानीय तहसँग समन्वय गरी महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जेष्ठ नागरिक र सीमान्तकृत समुदाय समेतलाई लक्षित गरी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । निर्वाचन सम्बन्धी विषयमा क्रियाशील गैरसरकारी संस्था, समुदायमा आधारित संस्था, सहकारी, उपभोक्ता समिति, सामुदायिक सिकाई केन्द्र, टोल विकास संस्था, आमा समूह जस्ता संस्थाबाट लक्षित वर्गका लागि कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । निर्वाचनमा प्रयोग हुने सबै फारामहरूको परिमार्जन गरी लैङ्गिक तथा समावेशी रूपमा खण्डीकृत तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने तथा

निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको एकीकृत अभिलेख तयार गरी अद्यावधिक गर्ने लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति कार्यान्वयनको लागि निर्दिष्ट गरिएका प्रमुख कार्यक्रमहरूको परिधिभित्र रही आयोगको सचिवालयले वार्षिक तथा आवधिक योजना तर्जुमा गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

१७. **तितीय व्यवस्था**

यो नीति कार्यान्वयनका लागि कार्ययोजना बनाई आवश्यक श्रोत साधनको व्यवस्थापन गरिनेछ । यसका लागि आयोगले नेपाल सरकारको वैदेशिक सहायता नीतिको परिधिभित्र रही विदेशी संघ संस्थाहरूको श्रोत साधन समेत परिचालन गर्न सक्नेछ । वितीय प्रबन्धका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, नागरिक समाज तथा निर्वाचन सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्न सकिनेछ ।

१८. **कार्यान्वयन कार्ययोजना**

निर्वाचन सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी नयाँ कानून तर्जुमा वा परिमार्जन गर्दा यस नीतिको उद्देश्य अनुसारका व्यवस्था समावेश गर्दै लगिनेछ । नीति कार्यान्वयनको कार्ययोजना आयोग, अन्तर्गतका जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरू, निर्वाचन सम्बद्ध पक्ष लगायतसँगको समन्वय र परामर्शमा तर्जुमा गरिनेछ । नेपाल सरकारका अन्य निकायहरूसँग समेत समन्वय गरी ती निकायका नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा यस नीतिसँग सामञ्जस्य हुने गरी नीति तथा कार्यक्रमलाई अद्यावधिक बनाउन पहल गरिनेछ ।

१९. **जोखिम**

नीति कार्यान्वयनका सन्दर्भमा निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति अनुकूल हुने गरी नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधार, निर्वाचन प्रक्रियामा राजनीतिक दलहरूको

स्वस्थ्य प्रतिस्पर्धात्मक व्यवहारमा आउन सक्ने विचलन, नीति कार्यान्वयनमा राजनीतिक दल तथा सरोकारवालाको प्रतिवद्धता तथा समझदारी एवम् अन्तर क्षेत्रगत समन्वय र सहयोगमा निरन्तरता, नीति कार्यान्वयनका लागि आवश्यक साधन स्रोतको व्यवस्थापन लगायतका पक्षहरू जोखिमको रूपमा पहिचान गरिएका छन् ।

२०. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी व्यवस्था

- २०.१ सचिवालय र मातहतका कार्यालयले सम्पादन गर्ने हरेक क्रियाकलापको संयन्त्र बनाई निरन्तर अनुगमन र मूल्याङ्कन गरिनेछ ।
- २०.२ नीतिको कार्यान्वयनका लागि विज्ञहरूको समूह बनाई आवश्यकतानुसार परिचालन गरिनेछ ।
- २०.३ आयोगको सचिवालयका सबै शाखाले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी दृष्टिकोणले तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण गरी नीति कार्यान्वयन समितिलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइनेछ । जिल्ला निर्वाचन कार्यालयहरूले जिल्लाभित्र भएका क्रियाकलापको विवरण आयोगको सचिवालयमा उपलब्ध गराउने छन् ।
- २०.४ नीति कार्यान्वयन समितिले प्राप्त तथ्याङ्कलाई एकीकृत विश्लेषण गरेर तयार गरेको चौमासिक प्रतिवेदन छलफलका लागि आयोगमा पेश गर्नेछ ।
- २०.५ नीति कार्यान्वयन समितिले आर्थिक वर्ष समाप्त भएको मितिले तीन महिना भित्र वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी निर्वाचनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति समन्वय समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
- २०.६ नीति समन्वय समितिले सुझाव सहित पेश गरेको वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने तथा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।

११. नीति पुनरावलोकन र परिमार्जन

निर्वाचन व्यवस्थापनमा लैङ्गिक तथा समावेशी नीति, २०७७ समय सापेक्ष दस्तावेजको रूपमा रहनेछ । सामान्यतः पृष्ठपोषण समेतको आधारमा यस नीतिको आयोगले पुनरावलोकन गरी परिमार्जन गर्न तथा आवश्यकता अनुसार व्याख्या, थपघट, संशोधन वा हेरफेर वा बाधा अड्चन फुकाउन सक्नेछ ।

१२. खारेजी र बचाउ

- (क) लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० खारेज गरिएको छ ।
- (ख) लैङ्गिक तथा समावेशीकरण नीति, २०७० बमोजिम भए गरेका काम कारवाही यसै नीति बमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।

